

POLEMIKI, RECENZJE I OMÓWIENIA

Kilka uwag o książce Zbigniewa Ptasiewicza, *Regierungsbezirk Zichenau. Rejencja ciechanowska 1939–1945*, wyd. Zbigniew Ptasiewicz & Drukarz Sp. j., Ciechanów 2012, ss. 431.

Pod koniec 2012 r. ukazała się książka Zbigniewa Ptasiewicza wydana przy współpracy Ciechanowskiego Towarzystwa Naukowego poświęcona dziejom rejencji ciechanowskiej w czasie II wojnie światowej.

Autor recenzowanej pracy jest doktorem nauk humanistycznych, absolwentem Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego. Pełnił funkcję dziekana Wydziału Zamiejscowego, Turystyki, Hotelarstwa i Promocji Środowiska Akademii Humanistycznej im. Aleksandra Gieysztora w Ciechanowie. Ponadto był członkiem Zarządu Województwa Mazowieckiego oraz członkiem Rady Naukowej Porozumienia Zielone Łęca Polski. Aktualnie jest prezesem Ciechanowskiego Towarzystwa Naukowego oraz redaktorem naczelnym kwartalnika naukowego „Studia Mazowieckie”.

Warto podkreślić, że dotychczasowe publikacje Ptasiewicza w mniejszym stopniu dotyczyły historii Mazowsza XX w., a koncentrowały się raczej na problemach strategii i zarządzania rozwojem lokalnym, zagospodarowania rekreacyjnego i promocji turystyki¹. Wyjątek stanowią *Wspomnienia znaczone łzami. Wysiedlenia ludności polskiej z obszaru rejencji ciechanowskiej 1939–1944*², gdzie autor zamieścił wspomnienia mieszkańców północnego Mazowsza, wysiedlonych przez niemieckich okupantów z terenów ówczes-

¹ Zob. m.in. Z. Ptasiewicz, R. Walczak, *Ciechanowskie ratownictwo wodne. Zasoby wodne, turystyka i rekreacja, ochotnicze ratownictwo wodne*, Ciechanów 1991; Z. Ptasiewicz, *Ziemia ciechanowska – możliwości i perspektywy rozwoju*, „Studia Mazowieckie” 1995, nr 1–2, s. 167–176; idem, *Województwo ciechanowskie – zdarzenia i ludzie*, „Studia Mazowieckie” 2005, nr 1, s. 63–107; idem, *Strategia rozwoju województwa mazowieckiego – aktualizacja czy zasadnicza zmiana*, „Studia Mazowieckie” 2006, nr 1, s. 147–153; idem, *Uwarunkowania rozwoju turystyki na obszarze Zielonych Łęca Polski, specyfika terenów północnego Mazowsza*, „Studia Mazowieckie” 2007, nr 4, s. 109–115; idem, *Wielofunkcyjny rozwój obszarów wiejskich – przyczynek do programowania rozwoju Mazowsza*, „Studia Mazowieckie” 2007, nr 1, s. 57–66; idem, *Kultura na Mazowszu w polityce rozwoju regionu. Kilka uwag do projektu „Strategii rozwoju kultury w województwie mazowieckim”*, „Studia Mazowieckie” 2008, nr 4, s. 143–148; idem, *Tradycje kulturowe Kurpi Zielonych jako uwarunkowanie rozwoju turystyki*, „Studia Mazowieckie” 2011, nr 3–4, s. 107–121. Wypisałem wybrane publikacje do momentu wydania recenzowanej książki. Nie uwzględniłem prac, które ukazały się po opublikowaniu książki.

² Z. Ptasiewicz, *Wspomnienia znaczone łzami. Wysiedlenia ludności polskiej z obszaru rejencji ciechanowskiej 1939–1944*, Ciechanów 2011.

snej rejencji ciechanowskiej. Recenzowana książka jest pierwszą syntezą historyczną Ptasiewicza i można ją uznać niejako za debiut historyczny autora.

Książkę *Regierungsbezirk Zichenau* rozpoczyna stosunkowo niedługi wstęp, w którym autor za główny cel stawia sobie zaprezentowanie wojennych i okupacyjnych wspomnień ludzi, którzy przeżyli wysiedlenia i deportacje z terenów rejencji ciechanowskiej. Jest to o tyle niezrozumiałe, że niemal identyczny i wówczas jedyny słuszny cel towarzyszył autorowi w 2011 r., kiedy wydawał cytowane już *Wspomnienia znaczone łzami*. Jednak – w przypadku recenzowanej książki – tak sformułowany tytuł sugeruje, iż praca ta może pretendować do kompleksowego opisania dziejów rejencji ciechanowskiej, a co za tym idzie powinna wykorzystywać, obok wspomnień, również inne źródła historyczne i dotychczasowe ustalenia historiografii.

Omawiana książka została podzielona na dwie części. Część pierwsza, zatytułowana „Niemiecka polityka kolonizacyjna na ziemiach polskich w XX wieku” jest podzielona na dziewięć rozdziałów, które liczą łącznie 180 stron. W pierwszym z nich autor powraca do odległych wieków, by wykazać, iż zapędy terytorialne towarzyszyły Niemcom niemal od zawsze. Ptasiewicz pobieżnie analizuje niemiecką politykę okresu międzywojennego wskazując, iż od lat trzydziestych XX w. Hitler starannie przygotowywał się do zajęcia ziem polskich. W rozdziale drugim omówiony został okupacyjny podział administracyjny z wyraźnym akcentem na historię byłych Prus Wschodnich, do których wcielone zostało Mazowsze Północne. Rozdział trzeci to geneza utworzenia rejencji ciechanowskiej wraz z jej okupacyjną charakterystyką społeczno-demograficzną. W rozdziale czwartym autor przedstawił założenia planu Ericha Kocho, który poprzez uprzemysłowienie rolnictwa kosztem polskich właścicieli ziemskich i gospodarstw chłopskich zakładał przebudowę rejencji w obszar niezależny gospodarczo. Rozdział piąty poświęcony został stolicy rejencji – Ciechanowowi. Autor próbuje uzasadnić, jak doszło do tego, iż ponaddwukrotnie mniejszy od Płocka Ciechanów został wybrany na stolicę rejencji oraz jak przebudowywano Ciechanów, burząc zabudowania i zmieniając nazwy ulic. Kolejny, najobszerniejszy (74 strony), szósty rozdział, w którym wyróżniono kilka podrozdziałów, dotyczy polityki ludnościowej III Rzeszy na północnym Mazowszu. Na kartach tego rozdziału przedstawiono bezpośrednią eksterminację ludności, omawiając kolejno eksterminację inteligencji i przeciwników reżimu, osób niepełnosprawnych i ludności żydowskiej oraz pośrednią eksterminację ludności, do której zaliczono przesiedlenia hitlerowskie, przymus pracy i deportacje na roboty przymusowe. Uwadze autora nie uszły także niemieckie obozy, do których trafiali mieszkańcy rejencji ciechanowskiej, ze szczególnym uwzględnieniem obozu w Działdowie. Siódmy rozdział poświęcono grabieży mienia, podkreślając, że w rejencji ciechanowskiej głównym przedmiotem niemieckiej grabieży były gospodarstwa rolne oraz zakłady przemysłowe i usługowe. W rozdziale ósmym, dotyczącym osadnictwa niemieckiego na północnym Mazowszu, Ptasiewicz omówił grupy ludności przybyłe do rejencji ciechanowskiej oraz opisał postawy i decyzje Niem-

ców i niemieckich kolonistów, zamieszkujących obok Polaków tereny rejencji. Część pierwszą zamyka dziewiąty rozdział, w którym opisano powojenny proces Ericha Kocha – głównego winowajcy represyjnej polityki na terenach rejencji ciechanowskiej.

Druga część książki, zatytułowana „Wspomnienia wysiedlonych lub wysłanych na przymusowe roboty z obszaru rejencji ciechanowskiej”, zawiera 58 wspomnień ludzi, którzy bezpośrednio przeżyli wojnę i okupację oraz 5 opisów okupacyjnych wspomnień. Wspomnienia składające się na recenzowaną książkę spisane zostały przez samych zainteresowanych lub przekazane ustnie i spisane przez członków rodzin oraz autora recenzowanego opracowania.

Całość pracy wieńczy bardzo krótkie zakończenie, w którym autor wyraża nadzieję, że książka, a przede wszystkim zebrane w niej wspomnienia będą świadectwem czasów minionych, o których będzie czytało młode pokolenie.

Ponadto pracę Zbigniewa Ptasiewicza wzbogacają spisy rysunków, tabel i fotografii oraz bibliografia i indeks nazwisk występujących w tekście. Zabrakło natomiast indeksu miejscowości oraz wykazu używanych w pracy skrótów wraz z ich wyjaśnieniem.

Cała metodologia recenzowanej pracy, niestety, prezentuje się dosyć ubogo. Autor nie wykorzystał żadnych źródeł historycznych zgromadzonych w archiwach krajowych i zagranicznych. Wymienić w tym miejscu należy zbiory Archiwum Państwowego w Warszawie, przede wszystkim akta Sądu Specjalnego przy Sądzie Krajowym w Ciechanowie (Sondergericht bei dem Landgericht Zichenau), który obejmował zakresem swojej działalności tereny rejencji ciechanowskiej. Znajdują się tam akta takich spraw sądowych jak: nielegalny handel, prostytutka, kradzież, przemyt, porzucenie pracy, protokoły wykonania egzekucji, fotografie i listy pożegnalne osób skazanych na śmierć; Sądu Obwodowego w Ciechanowie (Amtsgericht Zichenau), który wytworzył akta dotyczące używania fałszywych dokumentów, znęcania się nad ludźmi czy też nielegalnych kontaktów z więźniami; Tajnej Policji Państwowej – Urząd Tajnej Policji Ciechanów (Geheime Staatspolizei – Staatspolizeistelle Zichenau), gdzie znajdziemy niezwykle cenne akta do dziejów działalności niemieckiej policji oraz metod, jakimi posługiwała się wobec osób podejrzanych o działalność antyniemiecką; akta prokuratur niemieckich rejencji Ciechanowskiej (Staatsanwaltschaft bei dem Landgericht Zichenau und Staatsanwaltschaft Zichenau), w których odnaleźć można niemieckie dokumenty z postępowania z więźniami i stosowania kar wobec Polaków; Towarzystwa Nieruchomości Ziemi Wschód Ciechanów (Grundstückgesellschaft der Haupttreuhandstelle Ost Zichenau), którego akta mogłyby posłużyć Ptasiewiczowi przy omawianiu planów przebudowy miasta oraz konfiskacie majątków i nieruchomości.

Równie cenny i obszerny zespół akt wytworzonych przez gestapo na terenie rejencji ciechanowskiej znajduje się Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN) i może stanowić doskonały materiał do badania mechanizmów zarządzania podbitym terytorium.

Ptasiewicz nie sięgnął również do zbiorów archiwalnych niemieckich obozów zlokalizowanych na ziemiach Polski, do których zsyłani byli mieszkańcy rejencji ciechanowskiej. Bogate zbiory zawiera np. Archiwum Państwowego Muzeum na Majdanku i Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, którego dokumenty mogłyby posłużyć np. do badania relacji polsko-żydowskich w omawianej rejencji lub przedstawienia korespondencji, relacji oraz wspomnień więźniów³.

Niewykorzystany pozostał także zasób dokumentów niemieckiego Archiwum Federalnego (Bundesarchiv) oraz dokumenty znajdujące się w Centrali Krajowych Administracji Wymiaru Sprawiedliwości ds. Wyjaśnienia Zbrodni Narodowosocjalistycznych w Ludwigsburgu (Zentrale Stelle der Landesjustizverwaltungen zur Aufklärung nationalsozialistischer Verbrechen in Ludwigsburg), które pozwalają zapoznać się z aktami procesowymi zbrodniarzy niemieckich, działających na terenie rejencji ciechanowskiej.

Ponadto Zbigniew Ptasiwicz, dla którego wspomnienia bardzo często stanowią punkt wyjścia do stawianych tez i wyciąganych wniosków, nie wykorzystuje w pełni tego rodzaju źródła historycznego. Autor całkowicie pomija zbiory zgromadzone w Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego, z których przejrzeć należałoby chociażby zbiór relacji Żydów ocalałych z Zagłady⁴, zbiór pamiętników Żydów ocalałych z Zagłady oraz Archiwum Ringelbluma. Uzupełnieniem wspomnień mogłyby być materiały znajdujące się w Instytucie Pamięci Męczenników i Bohaterów Holocaustu w Izraelu (Yad Vashem). Tym samym wiele wątpliwości pozostawia stwierdzenie Autora zawarte w zakończeniu: „Ze względu na trudności z dotarciem do żyjących potomków, nie udało się przedstawić wspomnień mieszkających na terenie rejencji ciechanowskiej obywateli polskich narodowości żydowskiej” (s. 414).

Pomimo i tak wydawać by się mogło poważnego zarzutu niewykorzystywania źródeł archiwalnych w pracy naukowej, autor omawianej książki nie zebrał również pełnej, dostępnej literatury w zakresie poruszanego zagadnienia. Licząca zaledwie 52 pozycje bibliografia nie wyczerpuje tematu. Nie jest moim celem wymienianie wszystkich brakujących prace, jednak odnotować tu wypada brak publikacji takich autorów jak np.: Waldemar Brenda⁵, Kaje-

³ Zob. Archiwum Państwowego Muzeum Auschwitz-Birkenau, sygn. IZ-11 Gestapo Ciechanów, t. 52, Akta śledztwa przeciwko Hance Mławskiej, Heni Mławskiej i Ruchli Mławskiej oraz Abrahamowi Mławskiemu; sygn. IZ-11 Gestapo Ciechanów, t. 58, Akta śledztwa przeciwko Stanisławie Olewnik, k. 219–232.

⁴ Archiwum Żydowskiego Instytutu Historycznego (AŻIH), sygn. 301/273, Relacja Szlomo Kutnowskiego; sygn. 301/310, Relacja Feliksa Kisielewskiego; sygn. 301/1502, Relacja Bolesława Zdolińskiego; sygn. 301/6938, Anonimowa relacja poświęcona stosunkowi władz okupacyjnych wobec ludności żydowskiej na terenie Mławy.

⁵ W. Brenda, *Delegatura Rządu na Kraj na Północnym Mazowszu*, w: *Terenowe struktury Delegatury Rządu Rzeczypospolitej Polskiej na Kraj 1939–1945. Materiały XI sesji naukowej w Toruniu w dniu 17 listopada 2001 roku*, red. G. Górski, Toruń 2002, s. 167–180; idem, *Okupacja i konspiracja w powiecie sierpeckim w latach 1939–1945*, w: *Dzieje Sierpca i ziemi sierpeckiej*, red. M. Chudzyński, Sierpc 2003, s. 437–513.

tan Dobrosielski⁶, Marek Tadeusz Frankowski⁷, Jan Grabowski⁸, Ryszard Juszkiewicz⁹, Aleksander Kociszewski (*nota bene* recenzent omawianej książki)¹⁰, Bohdan Kozieńko-Poklewski¹¹, Edward Lewandowski¹², Dariusz Piotrowicz¹³, Kazimierz Przybysz¹⁴, Joachim Riedel¹⁵, Janusz Szczepański¹⁶, Radosław Dominik Walczak¹⁷, Ryszard Walczak (*nota bene* recenzent omawianej książki)¹⁸, Tadeusz Wyrzykowski¹⁹ i Janusz Leszek Żabowski²⁰. Z nieujętych w bibliografii prac zbiorowych i opracowań źródłowych za przydatne w badaniach nad historią rejencji uznać należy m.in.: *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*²¹, *Okręgowa Delegatura Rządu Ciechanów*²², *Płońsk i Ziemia Płońska w walce z dwoma okupantami*

⁶ K. Dobrosielski, *Ziemia sierpecka 1945–1947*, Warszawa 1986.

⁷ M. T. Frankowski, *Zbrodnie niemieckie wobec ludności polskiej na Północnym Mazowszu 1939–1945 (w wybranych więzieniach i obozach)*, Warszawa 2009.

⁸ J. Grabowski, *Holocaust in Northern Mazovia (Poland) in the Light of the Archives of Ciechanów Gestapo*, „Holocaust and Genocide Studies” 2004, nr 18, s. 460–477.

⁹ R. Juszkiewicz, *Powiat ciechanowski w walce z Niemcami w latach 1939–1945*, w: *Millenium Ciechanowa. Materiały z sesji naukowo-popularnej w dniach 11 i 12 grudnia 1965 r.*, red. S. Pazyra, Warszawa 1969, s. 123–170; idem, *Walka z terrorem hitlerowskim na Północnym Mazowszu*, „Wojskowy Przegląd Historyczny” 1978, nr 2, s. 141–161.

¹⁰ A. Kociszewski, *Walka-męczeństwo-pamięć. Przewodnik po miejscach pamięci narodowej woj. Ciechanowskiego*, Ciechanów 1979.

¹¹ B. Kozieńko-Poklewski, *Uwagi o obsadzaniu stanowisk landratów w rejencji ciechanowskiej*, „Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1999, nr 1, s. 73–83.

¹² E. Lewandowski, *Województwo ciechanowskie*, w: *Przewodnik po upamiętnionych miejscach walk i męczeństwa. Lata wojny 1939–1945*, red. Cz. Czubryt-Borkowski, Warszawa 1988, s. 145–160; idem, *Ciechanowskie w latach 1939–1975*, „Studia Mazowieckie” 1995, nr 1–2, s. 267–275.

¹³ D. Piotrowicz, *Meldunki z rejencji ciechanowskiej*, „Studia Mazowieckie” 1996–1997, nr 1–2 – 1–2, s. 173–176; idem, *Zagłada Żydów ciechanowskich*, „Rocznik Mazowiecki” 2000, t. 12, s. 81–89.

¹⁴ K. Przybysz, *Konspiracyjny ruch ludowy na Mazowszu 1939–1945*, Warszawa 1977.

¹⁵ J. Riedel, *Postępowania karne w Niemczech w procesach o eksterminację Żydów na polskich ziemiach wcielonych do Rzeszy. Zarys problemu*, w: *Zagłada Żydów na polskich terenach wcielonych do Rzeszy*, red. A. Namysło, Warszawa 2008, s. 228–252.

¹⁶ J. Szczepański, *W latach II wojny światowej i okupacji hitlerowskiej*, w: J. Kazimierski, R. Kołodziejczyk, J. Szczepański, *Dzieje miasta Pułtusk*, Warszawa–Pułtusk 1992, s. 131–148.

¹⁷ R. D. Walczak, *Partie polityczne w województwie ciechanowskim*, Pułtusk 2005, s. 27–37.

¹⁸ R. Walczak, *Rejencja ciechanowska pod zarządem Ericha Kocho – zarys problematyki*, „Studia Mazowieckie” 1992, nr 1, s. 131–146; idem, *Sprawa Ericha Kocho*, „Studia Mazowieckie” 1996–1997, nr 1–2 – 1–2, s. 91–172; idem, *Wypędzeni czy wydalen. Przyczynek do akcji osadnictwa niemieckiego w rejencji ciechanowskiej 1939–1945*, „Studia Mazowieckie” 2007, nr 1, s. 67–69.

¹⁹ T. Wyrzykowski, *Ciechanów w okresie okupacji hitlerowskiej*, w: *Millenium Ciechanowa. Materiały z sesji naukowo-popularnej w dniach 11 i 12 grudnia 1965 r.*, red. S. Pazyra, Warszawa 1969, s. 171–184.

²⁰ J. L. Żabowski, *Płońska konspiracja patriotyczna 1939–1956*, Warszawa 2003.

²¹ *Archiwum Ringelbluma. Konspiracyjne Archiwum Getta Warszawy*, t. 8, *Tereny wcielone do Rzeszy: Okręg Rzeszy Gdańsk-Prusy Zachodnie, rejencja ciechanowska, Górny Śląsk*, oprac. M. Siek, Warszawa 2012.

²² *Okręgowa Delegatura Rządu Ciechanów*, oprac. i red. W. Brenda, W. Grabowski, Warszawa 2011.

1939–1956²³, *Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich. Województwo ciechanowskie*²⁴, *Z dziejów Armii Krajowej w Inspektoracie Płocko-Sierpeckim*²⁵.

Po przeczytaniu części pierwszej recenzowanej książki można odnieść wrażenie, że z założenia wiodąca tematyka rejencji ciechanowskiej i obszaru szeroko rozumianego północnego Mazowsza staje się momentami marginalna. Autor niekiedy opisuje niemiecką politykę na ziemiach podbitych dodając tylko na końcu, że podobne zjawiska miały miejsce również na terenach rejencji. Podczas lektury łatwo dojść do wniosku, że egzemplifikacja jest nad wyraz splotona i polega na unikaniu przez autora pewnych aspektów, czasem jedynie zasygnalizowanych, a częściej w ogóle pominiętych.

Wychodząc z założenia, że recenzowana książka jest przede wszystkim pracą naukową, a nie obowiązkowym podręcznikiem dla gimnazjalisty, zbędne jest wyjaśnianie terminów funkcjonujących na co dzień w obiegu naukowym, takich jak Reichstag (s. 17), Wehrmacht (s. 26) czy Generalne Gubernatorstwo (s. 31).

Innym razem Ptasiewicz poświęca wiele uwagi biografiom powszechnie znanych osób, jak np. Joseph Goebbels, Hermann Göring czy Heinrich Himmler, by pozostawić bez dłuższego komentarza ludzi, którzy bezpośrednio decydowali o życiu i śmierci mieszkańców rejencji ciechanowskiej. Przykładem takiej narracji mogą być prezydenci rejencji: Herman Bethke i Paul Dargel, szefowie miejscowego aparatu SS i policji oraz wymienieni przez autora z samych nazwisk (sic!) wiceprezydenci rejencji: Rossbach oraz Eichart, a także Schnidler – szef rejencyjnej placówki policji kryminalnej w Ciechanowie (s. 47, 53). I nie jest to wcale przeoczenie Autora, gdyż np. wspominając komisarza Żukowskiego w Ościsławie, dodaje w nawiasie, iż nie udało się ustalić jego imienia (s. 51).

Postacią najszerzej opisaną w książce Ptasiewicza jest Erich Koch – nadprezydent Prus Wschodnich, do których w latach 1939–1945 należała rejencja ciechanowska. Oprócz tego, że autor pisze o nim w poszczególnych rozdziałach, to dodatkowo część pierwszą książki zamyka omówienie powojennego procesu Kocha, gdzie mamy okazję raz jeszcze zapoznać się z uprzednio przeczytanymi informacjami.

Omawiając warstwę merytoryczną książki, w części pierwszej dość często można trafić na fragmenty, które sugerują, iż Autor nie posiada dostatecznej wiedzy ogólnej w zakresie poruszanych zagadnień, przez co swoją narrację opiera na fundamentalnych pracach syntetycznych, poświęconych okupacji niemieckiej na ziemiach polskich. Widać to na przykładzie próby odtworzenia pierwszych dni września 1939 r., kiedy Ptasiewicz kilkakrotnie na kartach

²³ *Płońsk i Ziemia Płońska w walce z dwoma okupantami 1939–1956*, red. W. Grzebski, Warszawa 1998.

²⁴ *Rejestr miejsc i faktów zbrodni popełnionych przez okupanta hitlerowskiego na ziemiach polskich. Województwo ciechanowskie*, Warszawa 1984.

²⁵ J. Nowak, *Z dziejów Armii Krajowej w Inspektoracie Płocko-Sierpeckim*, Płock 1994.

swojej książki wspomina o Einsatzgruppen (Grupach Operacyjnych), nie wyjaśniając skąd się wzięły i jakie zadania miały do wykonania na terenie północnego Mazowsza. Gwoli wyjaśnienia dodam, że podczas przygotowań do wojny z Polską, pod koniec sierpnia 1939 r. w Olsztynie zorganizowano Einsatzgruppe Allenstein, do której oddelegowano grupę gestapowców ze wszystkich placówek rejencyjnych Prus Wschodnich. We wrześniu 1939 r. poszczególne oddziały operacyjne wkroczyły na tereny północnego Mazowsza, bezpośrednio za jednostkami Wehrmachtu, zabezpieczając budynki i akta polskich władz i instytucji, a przede wszystkim dokonując masowych aresztowań.

Trzy pierwsze rozdziały to naprzemiennie powoływanie się na ustalenia dokonane przed laty przez Czesława Łuczaka²⁶ i Czesława Madajczyka²⁷. Kolejne rozdziały to w dużej mierze kompilacja prac Bożeny Górczyńskiej-Przybyłowicz²⁸, Michała Grynberga²⁹ i Aleksandra Kociszewskiego³⁰. Podobnie wygląda ostatni ostatni rozdział części pierwszej, w którym Ptasiewicz opisuje powojenne losy Ericha Kocha w oparciu o jedną książkę³¹ z 1959 r., nie wykorzystując przy tym licznych dokumentów zgromadzonych w AIPN oraz najnowszych ustaleń historiografii. Omawiając okres przebywania Kocha w więzieniu mokotowskim, Autor w ogóle nie wspomina wątku Andrzeja Madajczyka – agenta polskiego wywiadu, który został osadzony w jednej celi z Kochem, aby pozyskać istotne informacje. Późniejsza, wyjątkowo skuteczna działalność wspomnianego agenta, oparta na kontaktach i referencjach uzyskanych od gauleitera Prus Wschodnich, może być kontrargumentem dla ostatniego akapitu części pierwszej, w którym Ptasiewicz jest skłonny przychylić się do tezy, że niewykonanie wyroku śmierci na Kochu spowodowane było posiadaniem przez niego wiedzy na temat Bursztynowej Komnaty. Warto zatem zastanowić się, czy temat zaginionej komnaty nie był przykrywką dla akcji wywiadu i czy Erich Koch nie został stracony dlatego, że był cennym źródłem dla wywiadu PRL?

Jeżeli autor chciał koniecznie wyeksponować życie Kocha po 1945 r., co wydaje się mało zasadne, winien nawiązać do stenogramu rozmowy, jaką w 1964 r. przeprowadził z Kochem rosyjski profesor – Dimitryj Olderogge.

²⁶ Cz. Łuczak, *Polityka ludnościowa i ekonomiczna hitlerowskich Niemiec w okupowanej Polsce*, Poznań 1979.

²⁷ Zbigniew Ptasiewicz powołuje się na trzy prace tegoż autora. Zob. Cz. Madajczyk, *Generalna Gubernia w planach hitlerowskich*, Warszawa 1961; idem, *Polityka okupacyjna wobec narodu polskiego w okresie drugiej wojny światowej*, Warszawa 1968; idem, *Faszyzm i okupacja 1938–1945*, Poznań 1984.

²⁸ B. Górczyńska-Przybyłowicz, *Życie gospodarczo-społeczne na ziemiach polskich włączonych do Prus Wschodnich w okresie okupacji hitlerowskiej*, Ciechanów 1989.

²⁹ M. Grynberg, *Żydzi w rejencji ciechanowskiej 1939–1942*, Warszawa 1984. Ptasiewicz pominął natomiast artykuł tegoż autora pt. *Getta w rejencji ciechanowskiej*, „Biuletyn Żydowskiego Instytutu Historycznego w Polsce” 1980, nr 4, s. 57–78.

³⁰ A. Kociszewski, *Rejencja ciechanowska (Regierungsbezirk Zichenau) 1939–1945. Budowa niemieckiego „Lebensraumu” na Mazowszu Północnym*, „Zapiski Ciechanowskie” 1995, t. 9, s. 161–194.

³¹ S. Orłowski, R. Ostrowicz, *Erich Koch przed polskim sądem*, Warszawa 1959.

Bez względu na prawdziwość słów, Koch opowiedział mu szczegółowo, co wie o Bursztynowej Komnacie.

Ważnym, a wciąż niewyjaśnionym problemem w historii rejencki ciechanowskiej, o którym pisze Ptasiewicz, jest sprawa mordu osób starych i nieuleczalnie chorych (w tym okaleczonych na ciele i chorych psychicznie) oraz podejrzanych o działalność przeciwko III Rzeszy w Ościsławie (lesie ościsławskim). Niestety, autor nie powiedział niczego nowego w tej sprawie, przywołując jedynie wyniki nie w pełni gruntownych badań poprzedników. Ze szkoda dla czytelnika Ptasiewicz nie skonfrontował dotychczasowych ustaleń z wymienionymi już wyżej niemieckimi źródłami oraz, co ciekawe, pojedynczymi dokumentami wytworzonymi po 1945 r. przez Polską Partię Robotniczą³² i Polską Partię Socjalistyczną³³.

W części pierwszej omawianej książki razi też całkowita nieumiejętność sporządzania przypisów. Świadczyć o tym mogą następujące zapisy: zamienne używanie zaimka tamże ze skrótem jw. (w dodatku błędnie zapisywanym przez autora jako – „J. w.”), zamienny zapis słowa rok i skrótu – r. (przypis nr 4), a przy wydawnictwach zwartych autor raz podaje wydawnictwo, innym razem pomija nazwę wydawcy (przypis nr 5 i 6). Sprzeciw recenzenta budzi również przypis nr 84 (odnoszący się do dóbr Krasińskich w Krasnem) o treści „Zob. serwis internetowy gminy Krasne”, bez podania adresu witryny internetowej. Sprawa tego przypisu jest o tyle warta wspomnienia, że nawet gdy czytelnik dotrze już samodzielnie do serwisu gminy Krasne, nie znajdzie tam szerzej omówionej historii dóbr w Krasnem³⁴.

Zasadniczo, w kwestii błędów na jakie może natrafić uważny czytelnik, w książce Ptasiewicza odnajdujemy niemal wszystkie ich typy. Zarówno w tekście głównym, jak i w przypisach oraz bibliografii dostrzegalne są błędy ortograficzne, gramatyczne, interpunkcyjne, leksykalne, stylistyczne, kompozycyjne oraz edytorskie. Książce ewidentnie zabrakło fachowej redakcji.

Cennym uzupełnieniem części pierwszej pracy Ptasiewicza jest ikonografia. Spośród 65 fotografii szczególne wrażenie na czytelniku robią te dotychczas niepublikowane, pochodzące z prywatnych zbiorów, np. „Żydzi przy pracach

³² Archiwum Państwowe w Warszawie (APW), Wieloosobowe Stanowisko ds. Działalności Archiwalnej w Milanówku (WS ds. DA), Komitet Powiatowy Polskiej Patrii Robotniczej w Ciechanowie, sygn. 2458/49, Materiały Komitetu Gminnego PPR Młock w Ościsławie, Pismo Zarządu Gminy Młock w Ościsławie do Starosty Powiatowego w Ciechanowie z dnia 7 IX 1946 r., k. 41. W piśmie do starosty czytamy m.in.: „W dniu 15 września 1946 r. odbędzie się uroczystość w lesie w Ościsławie gminy Młock jako druga rocznica, w celu uczczenia pamięci pomordowanych Polaków przez Niemców. Liczba tych Polaków pomordowanych w okrutny sposób przez Niemców jest około 2.000 osób. Staraniem miejscowego społeczeństwa zostały wybudowane trzy pomniki na cześć pomordowanych ku wiecznej pamięci”

³³ APW, WS ds. DA w Milanówku, Powiatowy Komitet Polskiej Partii Socjalistycznej w Ciechanowie, sygn. 2487/20, Protokoły z zebrań kół PPS w gminach: Krasne, Młock, Nużewo, Pismo Zarządu Gminy Młock w Ościsławie do Starosty Powiatowego w Ciechanowie z dnia 7 IX 1946 r., k. 33.

³⁴ Być może autor miał na myśli następujący adres internetowy: Postacie związane z gminą – Erich Koch, <http://krasne.pl/135-4bc6b883a9177.htm> [data dostępu: 10 IV 2015 r.].

rozbiórkowych w okupacyjnym Ciechanowie” (fot. 11 – s. 63), „Ciechanowscy Żydzi przed zamkiem ciechanowskim oczekują na selekcję. Rok 1942” (fot. 37 – s. 131), „Okupacyjny Ciechanów. Potańcówka żołnierzy na dziedzińcu zamku książąt mazowieckich” (fot. 49 – s. 177).

Część druga recenzowanej książki zawiera niezwykle ciekawe – poprzedzone długą i czasochłonną pracą autora – zestawienie wojennych wspomnień mieszkańców rejencji ciechanowskiej, sporządzone z zastosowaniem okupacyjnego podziału administracyjnego rejencji według powiatów. Większość wspomnień dotyczy przede wszystkim okoliczności wysiedleń, aresztowań lub deportacji na przymusowe roboty. Niektóre tylko obejmują szerszy zasięg czasoprzestrzenny, powracając do okresu II Rzeczypospolitej lub kończąc się na pierwszych latach po zakończeniu II wojny światowej. Ptasiewicz nie zaopatrując wspomnień w przypisy (komentarze) naukowe, postanowił nie korygować i nie polemizować z ich treścią. Jednak nie można mu z tego powodu czynić zarzutu, gdyż – jak sam przyznaje – prezentowane wspomnienia mają charakter subiektywny i wyjaśnienie wielu sytuacji oraz występujących nazwisk mogłoby okazać się niemożliwe. Dramatyczne przeżycia świadków historii uzupełniają krótkie opisy okupacyjnych losów dziadków i pradziadków, przygotowane przez młodzież Szkoły Podstawowej w Rzęgnowie. Przy całym szacunku dla szlachetnej idei, jaka przyświecała nauczycielom oraz uczniom i ich rodzinom, stwierdzić należy, że opisy szóstoklasistów nie powinny znaleźć się w pracy naukowej. Jest to raczej materiał do wykorzystania w celach popularnonaukowych lub promocyjnych (np. historia wsi Rzęgnowo lub działalność edukacyjna gminy Dzierzgowo). Szczególnie, gdy w opisach tych znajdujemy fragmenty, które w żaden sposób nie wzbogacają historii rejencji ciechanowskiej: „W 1953 roku zmarł Józef Stalin, a w 1956 w niejasnych okolicznościach w Moskwie zmarł Bolesław Bierut, prezydent i ówczesny szef polskich władz. W wyniku tych zdarzeń do władzy doszedł Władysław Gomułka, który złagodził represje i rodzina Kołakowskich odzyskała swoją własność ziemską w Żabokliku” (s. 405). Dodatkowo warto nadmienić, że z 58 relacji zawartych w książce, jedynie 22 były dotąd niepublikowane. Pozostałe 36 opublikował autor w wymienianej już pracy *Wspomnienia znaczone łzami*³⁵. Pomimo wtórnej publikacji części wspomnień i kilku napotkanych w nich lapsusów językowych, należy uznać je za wyjątkowo wartościowe. Ich treść oddaje atmosferę lat okupacji niemieckiej i stanowi dopełnienie obrazu rejencji, jaki wyłania się z niemieckich dokumentów archiwalnych.

Reasumując należy stwierdzić, iż praca pióra Zbigniewa Ptasiewicza nie jest klasyczną monografią, dającą pełny i czytelny obraz rejencji ciechanowskiej. Czytając omawianą książkę odnosi się wrażenie, że była ona przygoto-

³⁵ W tej pracy znalazły się wszystkie opisy okupacyjnych wspomnień młodzieży ze Szkoły Podstawowej w Rzęgnowie. Dodatkowo znaleźć tam można wspomnienia Doroty Kostrzewy (s. 171–173), których zabrakło w recenzowanej pracy.

wywana w pośpiechu, bez głębszych przemyśleń. Jej warsztat badawczy oraz forma przekazu nie wystawiają dobrego świadectwa autorowi.

W moim przekonaniu część pierwsza książki Ptasiewiczza, poza jednostkowymi przypadkami, nie wnosi nic nowego do badań nad dziejami rejencji ciechanowskiej. Mając na uwadze niewykorzystywanie przez autora dostępnej literatury polskiej i zagranicznej, nie jest ona nawet uporządkowaniem dotychczasowego stanu wiedzy o rzeczonyj rejencji. I choć autor słusznie zauważył, że w ostatnich latach maleje w naszym kraju zainteresowanie okupacją niemiecką (s. 9), a tym bardziej historią północnego Mazowsza (s. 10), to recenzowana praca nie wypełnia, niestety, w sposób należyty luki w historii regionu. Co najwyżej może stanowić przyczynek do przyszłej monografii rejencji ciechanowskiej, opartej na bogatej bazie źródłowej, co – moim zdaniem – wymaga kilkunastu lat pracy zespołu badaczy, dla których język niemiecki nie będzie stanowić bariery w prowadzonych badaniach naukowych.

Jako historyk i rodowity ciechanowianin uważam, że jest to książka, a szczególnie jej druga część, przeznaczona dla konkretnej grupy czytelników. Zdefiniowanym odbiorcą w tym wypadku jest przede wszystkim ludność obecnie zamieszkująca powiaty wcielone do rejencji ciechanowskiej, która chciałaby poznać historię swoich ziem w latach II wojny światowej. Odnoszę wrażenie, że funkcjonowanie książki w obiegu naukowym będzie bardzo niskie, a samo szycie, twarda oprawa i wysokiej jakości papier, gwarantujący jej trwałość na długie lata nie zastąpią wartości merytorycznej książki.

Na koniec dodam tylko, że niniejsza recenzja stoi w opozycji do dotychczasowych, nad wyraz pochlebnych ocen regionalnych dziennikarzy oraz uczestników spotkania promującego książkę³⁶. Niemniej jednak wyrażam nadzieję, że tekst ten będzie przyczynkiem do szerszej dyskusji nad lekturą Ptasiewiczza i skłoni zainteresowanych czytelników do głębszych przemyśleń.

Krzysztof Andrzej Kierski
(Olsztyn)